

Herakleitos'ta Logos ve Ateş Olarak Ruh

Spirit as Logos and Fire in Heraclitus

MUSTAFA KAYA

Afyon Kocatepe University

Received: 09.11.2023 | Accepted: 02.02.2024

Abstract: The soul (psykhe) has a long and problematic history. Surprisingly, it still has a living force and continues to resonate today. Far from being of special interest to theologians, philosophers, or psychologists, the concept of the soul demands to be at the center of our thinking about what it means to be human. The soul is the subject of many disciplines of philosophy, from moral philosophy to philosophy of religion, from philosophy of mind to philosophical psychology. Again, many cultures have tried to explain the life or movement principle in all living things with the soul, and they have put forward various views on the soul. One of these is Heraclitus' conception of the soul, which is going to be discussed in this study. Heraclitus recognises that the soul is identical with fire and logos. The identity of the soul with fire and logos also shapes his views on life and death. While he describes life with the dryness and warmth of the soul, he expresses death as being wet as opposed to fire. Wisdom, again, according to Heraclitus, is, in a metaphorical expression, the intensification of the fire in the soul as opposed to an old life in terms of the soul.

Keywords: Heraclitus, logic, fire, soul, life, death.

Giriş

Felsefe var olan şeylerin anlamıyla derinden ilgilenen insanların üstlendikleri bir etkinliktir. Bu etkinlik tarih boyunca filozof tarafından sorulan büyük sorular etrafında şekillenmiştir. Buradan hareketle felsefeyi “büyük sorular” ve sorunlar üzerine eleştirel, sorgulayıcı, derinlemesine ve sistemli düşünce olarak tanımlamak mümkündür. Felsefenin en önemli soruları nelerdir diye sorulsa, ilk akla gelecek olanlardan bazıları şunlardır: Varlık nedir? Varlık maddi midir yoksa ruhsal, tinsel midir? Bilgi nedir? Nasıl biliriz? Hayatın anlamı nedir? Niçin yaşıyoruz? Nasıl yaşamalıyız? Öldükten sonra ne olacak? Bu sorular birbirinden farklı gibi görünse de aslında ortak bir özelliği vardır, o da onlara cevap verebilmek için öncelikle daha temel bir soruyu cevaplamamız gerektiğidir. Çünkü tüm bu soruların gizli öznesi olan “biz kimiz?” sorusunu cevaplamadan diğer soruları tam olarak cevaplayabilmek mümkün değildir. Örneğin hayatın anlamından bahsedilmek için, yaşam ya da canlılık veren şeyin ne olduğunu bilmek gereklidir. Pek çok kültür tüm canlılardaki yaşam ya da hareket ilkesini ruh (*psyche*) ile açıklamaya çalışmıştır. Ruh diye bir şey var mıdır? Eğer varsa nedir? Ruhun bedenle ilişkisi nasıldır? Bu sorulara verilen yanıtlara göre ruh üzerine pek çok farklı görüş ortaya konmuştur. Bunlardan biri de Herakleitos’un ruh görüşüdür.

Ruhun Herakleitos tarafından nasıl ele alındığına geçmeden önce farklı dillerde hangi terimlerle ifade edildiği ve etimolojileriyle ilgili fikir sahibi olmak faydalı olacaktır. Latince *animus* kelimesine karşılık gelen ruh, nefes, esinti, rüzgâr ve hayat anlamlarına gelen *anima* kelimesiyle ilişkilidir (Cottingham, 2020, s. 35). *Animus* sadece ruh değil, aynı zamanda akıl ya da ruhun akılsal kısmı anlamında da kullanılır. Latince *mens* kelimesi ise zihin anlamına gelmekle birlikte akılsal ruh veya ruhun akılsal kısmı anlamlarına gelmektedir. Latince ruh anlamında bir diğer kelime ise *spiritus*’tur. *Spiritus*, nefes almak, üflemek, canlı olmak anlamlarına gelen *siparare* fiilinden türemiştir.

Antik Yunanca’da ise ruh yerine kullanılan terim *psykhē*’dir ve o da *spirare* gibi nefes almak anlamına gelen *psykhein* fiilinden türetilmiştir. Yunanca *psykhē* kelimesine karşılık gelen ruh, Antik Yunan felsefesi metinlerinde yaşamın temel ilkesi olarak görülmüş ve can, bedene can veren, yaşama gücü, canlılık ilkesi ve zihin anlamlarında da kullanılmıştır (Özcangiller, 2023, s. 8).

Ruha dair etimolojik tahlillerde onun sadece yaşam ve canlılık ile ilgili değil, aynı zamanda hava ve su gibi maddi tözlerle de ilişkilendirildiğini görüyoruz. Miletli filozoflar, Thales, Anaksimandros ve Anaksimenes evreni tek bir maddi tözle açıklamışlar ve aynı zamanda bu tözü, maddi nedenin yanı sıra fail neden işlevini de yerine getiren yaşam ilkesi olarak görmüşlerdir. Ancak bu materyalist ruh tasavvuru zamanla yerini tinsel bir töz olarak tanımlanan ruha bırakacaktır (Özcangiller, 2023, s. 9). Ruhun anlam hazinesi, Platon ve Aristoteles ile birlikte hareketin kaynağı olması, ölümden sonra var olmaya devam etmesi, ölü ile canlıyı birbirinden ayırması, insanları birbirinden ayıran yapı olması, hislerin, düşüncelerin, duyu ve algıların merkezi olması gibi belirlenimlerle epistemolojik, ontolojik ve etik açıdan muazzam ölçüde genişleyecektir (Evren, 2023, s. 25).

Sokrates-öncesi doğa filozofları, doğadaki tüm nesnelerin kendi içlerinde bir yaşam ilkesi barındırdığını, bir organizmayı canlı kılan şey ya da gücün ise *psykhe* olduğunu düşünmüşlerdir. Onlara göre bir güç olarak *psykhe*, yaşayan varlıkların -insanlar, hayvanlar ve bitkilerin- eylemlerinin oluşumuna imkân tanır. Peki, İyonya filozoflarının sonuncusu olan Herakleitos'a göre de ruh, evreni ve tüm var olanları harekete geçiren bir yaşam ilkesi midir? İşte bu çalışmada Herakleitos'un ruha (*psykhe*) dair görüşleri, sıradışı felsefi üslubu ve genel felsefesi bağlamında analiz edilecektir.

1. Herakleitos'un Felsefi Üslubu

M. Ö. 540'larda doğduğu ve 60 yaşlarında öldüğü tahmin edilen Herakleitos, erken dönem İyonya filozoflarının sonuncusudur. Yazmış olduğu tek eserinin başlığı, kimilerince *Musalar* olarak da bilinen *Doğa Üzerine*'dir (Laertios, 2021, 9.12). Doğa sözcüğünün Yunanca karşılığı *physis*'tir, bizim bugün kullandığımız fizik sözcüğü de buradan gelir. Antik Yunan düşünürleri için *physis* çok geniş anlama sahip bir sözcüktür: Doğada var olan her şeydir ve Herakleitos'un yazdığı kitabın konusudur. Herakleitos'un temel eseri *Doğa Üzerine*, üç konuya ayrılmaktadır: Evren üzerine, politika üzerine ve teoloji üzerine. Üç bölümden oluşan bu eserden geriye kalan yaklaşık yüz otuz yedi parça. En uzunları bir iki cümleden, en kısılları ise birkaç sözcükten oluşan yüz otuz yedi parça (Rifat, 1998, s. 11). Yine de onun eserinden günümüze, önceki filozofların herhangi birine kıyasla daha fazla

sayıda fragman ulaşmıştır ama bu onu anlamının daha kolay olduğu anlamına gelmez (Adamson, 2020, s. 61).

Herakleitos, üslubu ve anlatım biçimi dolayısıyla anlaşılması zor bir düşündür. Onun fragmanları ne Parmenides'in didaktik epigine, ne Ksenophanes'in satirik fragmanlarına, hatta ne de Anaksimandros ve Anaksimenes'in didaktik felsefi nesir üslubuna benzer. Sert ifade gücü ve zekâ dolu yönleriyle son derece etkili yeni bir felsefi üslubun yaratıcısıdır (Jaeger, 2011, s. 155).

Herakleitos “karanlık olan” (*ho skoteinos*) unvanıyla anılır. Onun “karanlık olan” unvanıyla anılması, düzyazı şeklindeki yazmış olduğu fragmanların, özlü aforizmalar biçiminde olması ve bunların genellikle metafor ya da simgesel terimlerle dolu bazen de kasıtlı biçimde paradoks ve bilmeceler içermesi dolayısıyladır (Kenny, 2017, s. 34). Şüphesiz ki Herakleitos kısa ve öz bir biçimde yazmıştır ve tam da bu sebeple, üstünkörü ve aceleci okuyucular için karanlıktır (Yıldız ve Şar, 2016, s. 17).

Ayrıca Herakleitos'un eskiçağdaki lakaplarından biri de “bilmececi”dir (*ainiktes*). Onun kimi sözleri gerçekten de çocukların bilmecelerine benzer (Guthrie, 2011, s. 451). Örneğin, “yukarı çıkan yol ile aşağı inen yol bir ve aynı yoldur” (Herakleitos, 2005, fr. 60).¹ “Yayın adı yaşamdır (*βίος*), işi ölümdür(*βίος*)” (Herakleitos, 2005, fr. 48).²

Samih Rifat, Herakleitos'un, “karanlık” ve “bilmece” şeklinde yazmasını, evren ve biz insanların zaten fazlasıyla bilinmezlerle dolu olduğu, dolayısıyla buna bir şeyler daha “ekleme”nin anlaşılmaya daha da zorlaştıracak olması nedeniyle eleştirir (Rifat, 1998, s. 28). Herakleitos'un yazdıklarını anlamının zor olduğunu destekleyen bir rivayete göre, Euripides, Herakleitos'un fragmanlarının bir nüshasını Sokrates'e vermiş ve onun ne düşündüğünü bilmek istemiş. Sokrates şu yanıtı vermiş: “Anladıklarım mükemmel; herhalde anlamadıklarım da öyledir; ancak Deloslu bir dalgıç gerektirir” (Laertios, 2021, 2.22).

Burnet, Herakleitos'un yazım tarzının anlaşılmaz ve karanlık olmasıyla ilgili olarak, o dönemin yazım tarzının bu şekilde olduğunu, aynı zamanda

¹ Herakleitos'un eserine yapılacak atıflar, çalışmada sayfa numarası olarak değil fragman (fr.) numarası olarak gösterilecektir.

² Bu Antik Yunanca'daki bir sözcük oyunudur. Antik Yunanca'da yay ve yaşam sözcükleri *bios* şeklinde yazılır. Ancak yaşam anlamına gelen sözcükte vurgu birinci hecenin (*βίος*), yay anlamına gelen sözcükte ise ikinci hecenin üzerindedir (*βίος*).

bu çağın yalnızlık ve bireysellik çağı olduğunu, bu nedenle bu dönemin bütün düşünce liderlerinin (Pindaros ve Aischylos gibi) görüşlerini bu şekilde aktardıklarını ifade eder (Burnet, 1920, s. 97). Dürüşken'e göre ise Herakleitos'un dilinin karanlık ve bilmece şeklinde olmasının nedeni, düşüncele-rindeki gizeme sadece seçkinlerin vakıf olmasını istemesidir (Dürüşken, 2014, s. 98). Bundan dolayı Herakleitos, her tür düşünce için sürekli bir meydan okuma almaya devam etmektedir. Hegel, Nietzsche ve Heidegger gibi pek çok filozof bu meydan okumayla temelde farklı şekilde karşılaşmışlardır. Herakleitos üzerine sayfalarca filolojik yorum yapılmıştır.

2. Evrenin Ana Maddesi Olarak Ateş

Efesli Herakleitos, Thales'in "evrenin ana maddesi nedir?" sorusuna yanıt veren İyonyalı düşünürlerden biridir. Ona göre bu ana madde ateştir. Ancak onun öğretisinde temel tözün yaşam gücü Miletli filozoflara kıyasla daha fazla öne çıkar. Onda tüm çokluğun kaynağı aynı zamanda belirli bir maddi töz olan veya bilinen tözlerden birine benzeyen mutlak yaşamın yaratıcı enerjisinde yatmaktadır. Onun için canlılık düşüncesi ve insanda görünen şekli, seleflerinin hepsinden daha önemlidir (Rohde, 2020, s. 334).

Herakleitos'ta ne başlangıcı ne de sonu olan ve hiç durmayan oluş kuvveti ve faaliyeti sıcak ve kuru tarafından temsil edilir ve hareket etmeyi bırakması düşünülemeyen temel unsurun adıyla anılır: *Ateş*. Genel olarak bakıldığında Miletos çizginde bir çizgi tasarlayan biri ateş gibi uç bir öğeyi kolay kolay *arkhe* seçemez. Miletosluların *arkhesi* hep iki karşıt zıt arasındaki bir ara öğedir, çünkü onlara göre karşıtların çıkıp karşıt yönlerde gelişebilmesi için *arkhe* iki karşıtı da barındırmalıdır. Su ve hava bu türden öğelerdi ve hatta sonraki yazarlar Anaksimandros'un *apeironu*nu da "sudan seyrek ama havadan yoğun" diye nitelemişlerdir (Guthrie, 2011, s. 465). Ateş ise bir karşıttır, bir aşırı uçtur, kendi karşıtını içermez ve bir noktada salt fiziksel ateş biçiminde var olmuşsa bile iki karşıta bölünmüş olamaz.

Herakleitos açısından hakikat doğanın özsel varlığını kavramış olmak, yani onu kendinde sonsuz olarak, kendinde süreç olarak tasarlamış olmaktır. Bundan dolayı Herakleitos, evrenin ana maddesinin kendisinden önceki doğa filozofları gibi hava, su veya buna benzer bir şey olduğunu söyleyemezdi. Çünkü bunlar süreç değildir, oysa ateş bir süreçtir; o, bu nedenle temel ilkenin *ateş* olduğunu öne sürer (Hegel, 2018, s. 263).

Ernst von Aster'e göre, Herakleitos'ta yeni olan şey, evrenin birden bire bir oluş ve yok oluş olgusu olarak görülmesidir. Milet filozofları için evrenin özü somut olan bir şey; su ya da havadır ve her şeyin özünde bu maddeler bulunur. Herakleitos ise ateşi ana madde olarak kabul etmekle varlıkların özde bir madde değil, bir olgu olduğuna dikkat çekmiştir (Von Aster, 2005, s. 91).

Aristoteles'e göre Herakleitos'un *arkhe* olarak ateşi seçmesinin iki nedeni vardır: Birincisi ateşin, devinen, başka şeyleri devindiren ve cisimsizliğe en çok yaklaşan en ince öge olmasıdır (Aristoteles, 2019, 405a 5). Herakleitos'a göre ateş, her şeyin kendisinden çıktığı ve yine kendisine geri döneceği ana maddedir, *arkhe*dir. Yaratırken yok eden, yok ederken var eden bir kuvvettir, akıl sahibidir (Herakleitos, 2005, fr. 64). Maddede görülen değişiklik biçimleri ateşin bu yaratıcı etkisinden kaynaklanır. Çünkü ateş, doğası gereği herhangi bir şeye rahatça dönüşebilecek ve her şeyi de rahatça kendisine dönüştürebilecek yapıdadır. Yine ateş bu dönüşümü kendisinden öncekilerin ileri sürdüğü ana maddelerden daha kolay başarır. Çünkü ateş çok hareketlidir, sürekli, capcanlıdır ve çok kuvvetlidir. Yanan bir ateşe bakıldığında canlılığı ve sürekliliği kolayca gözlemlenir. Yanan şeyler farklı şekillere dönüşebilir ama ateş hep aynıdır. Herakleitos bu ayrılığı şöyle ifade eder: "Her şey ateşle takas olur ateş de her şeyle; tıpkı altın ile malların ve mallar ile altının takas edilmesi gibi" (Herakleitos, 2005, fr. 90).

Herakleitos, ateşi reel bir süreç haline de getirmiştir. Cisimsel şeylerin başkalaşımı olarak ateş, belirli olanın dönüşümü ve soluk alıp verişidir. Herakleitos bu süreç için buharlaşma (*anathymiasis*) sözcüğünü kullanır. İşte Aristoteles'e göre Herakleitos'un *arkhe* olarak ateşi seçmesinin ikinci nedeni, ateşin *psyche*yle yani yaşamın taşıyıcısıyla aynı şey olduğunu düşüncesidir. Aristoteles'e göre Herakleitos *arkhenin* ruh (*psyche*) olduğunu söyler, diğer şeyleri de bu ruhun buharından türetir. O tözler arasında en az cisimsel olandır ve sürekli akış halindedir (Aristoteles, 2019, 405a 5).

Herakleitos 30. fragmanda ateşin, bütünü kendisini ifade eden *kozmosa* karşılık geldiğini ifade eder. Kozmos, "ne Tanrı'nın ne de insanların yarattığı" "daima belli ölçülere göre yanan ve belli ölçülere göre sönen bir ateştir" (Herakleitos, 2005, fr. 30). Herakleitos'un kozmos ve ateş kavramlarından elde ettiği kozmik ateş, maddi bir unsur olarak görüldüğü için,

doğa felsefesi kategorisine dahil edilmiş, bu sebeple kendisinden sonrakiler tarafından maddi boyutuyla anlaşılmıştır. Halbuki Herakleitos, İyonya filozoflarının maddeye dayalı panteizm ve İtalya'nın ruh-beden düalizmi doğrultusunda gelişen mistik monizm arasında kalmış, çoğu zaman iki anlayışı da eleştirmiş olsa da iki felsefeyi de harmanlayıp eklektik bir yapı oluşturarak tanrısallığı açıklayan bir felsefe kurmuştur (Çınar, 2022, s. 220).

Herakleitos evrende bulunan tüm şeylerin bir değişim ve oluş içinde olduğunu ileri sürer. Evrenin arkhesinin ateş olduğunu, her şeyin ateşten geldiğini ve yine ona döneceğini ve böylece evrenin varlığını akış içinde sürdürdüğünü savunur. Herakleitos'a göre sürekli devinim ve değişimin olduğu bir yerde varlıktan değil de ancak oluş'tan söz edilebilir. Her şey sürekli bir oluş içindedir. Herakleitos'taki evrensel oluş teorisinin temelinde karşıtların savaşı yer alır. Filozofa göre her şeyin temelinde çatışma ve savaş vardır (Usta ve Altuner, 2020, s. 97).

Herakleitos için her şey, hafifleşme ya da yoğunlaşma şeklinde ateşin değişimlerinden meydana gelir. Böylece her şey karşıt şeylerin karşılaşmasından meydana gelir. Herakleitos'un amacı, doğanın tamamını, var olan her şeyi birleşik bir bütün ama çok sayıda farklı şeyi içeren bir bütün olarak görmemizi sağlamaktır. Bu da "karşıtların birliği" düşüncesiyle mümkündür. Örneğin, "deniz hem en saf hem de en kirli sudur. Balıklar için içiler ve can verici; insanlar için içilemez ve öldürücü" (Herakleitos, 2005, fr. 61). Su aynı sudur ama karşıt özellikleri vardır. Balıkların yaşamasını sağlarken, insanları öldürebilir. Yine "eşekler samanı altına tercih eder" (Herakleitos, 2005, fr. 9) cümlesinde olduğu gibi, altın biz insanlar için değerlidir ama eşek için durum tam tersidir. Kısacası farklı bakış açıları bizleri bir şeyin karşıt yanlarından birini seçmeye yöneltir.

Ayrıca karşıtlar arasında kozmosun meydana gelmesine sebep olan bir kavga vardır ki buna savaş denir. Bu savaş kötü bir şey değildir, aksine zıtlar arasındaki bu savaş varlıkların doğuşu ve meydana gelişinin sebebidir. "Savaş, her şeyin babası ve kralıdır: Kimini tanrı, kimini insan olarak ortaya çıkarır; kimini köle, kimini özgür kılar" (Herakleitos, 2005, fr. 53). Burada, insan yaşamının temel deneyimlerinden biri olan karşıt güçler arasındaki çatışmanın, bütün bir varlıklar âlemine egemen olan evrensel prensip olduğu sonucuna varılmaktadır. Dolayısıyla savaş bir bakıma, Herakleitos'un temel felsefi deneyimi haline gelir. Herakleitos, dünyanın Yunan

düşüncesine göre her tür düzenin temeli olacak şekilde, tanrılar ve insanlar, köleler ve özgür olanlar arasında bölünmesinin bile savaşa dayandığını ilan ederken, aslında tam da bizim normal düşünme alışkanlıklarımızı sarsmak istemektedir (Jaeger, 2011, s. 163).

“Savaş her şeyin babası, her şeyin kralıdır” ifadesinde Herakleitos’a göre bütün beşeri yasaların ve bunlara dayanan toplumların temelini oluşturan tanrısal yasanın içeriğini keşfetmiş durumdayız. Başka bir fragmanda ise bu prensibi bizzat Tanrıyla özdeşleştirir: “Tanrı gece ve gündüz, yaz ve kış, savaş ve barış, tokluk ve açlıktır (Bunun anlamı: Bütün, karşıt şeylerden oluşur). Ancak o (tanrı), ateşin yaktığı bir tütsüden yayılan ve herkesin kendince ad verdiği koku gibi başkalaşır” (Herakleitos, 2005, fr. 67).

Herakleitos’a göre savaşın sonu yaşamın kendisinin sonu olacaktır. Ona göre Homeros şöyle dediğinde yanılıyordu: “Keşke Tanrıların ve insanların arasında Çatışma ortadan kalksaydı! Her şeyin yıkımı için dua ettiğini görmedi; zira duası işitilseydi her şey yok olurdu” (Herakleitos, 2005, fr. 22). Ölüm, çözülme değil, yeniden doğuştur; dolayısıyla Herakleitos’a göre savaş yıkım değil, yenilenmedir.

Herakleitos doğanın aralıksız ve daimi olarak dönüşüme tabi olduğunu, içerdiği zıt unsurların birbirlerine dönüştüklerini savunur. Doğanın oluşumu içerisinde her şey, tesadüf eseri olarak gelişmeyip, gece ve gündüz, sıcak ve soğuk, ışık ve karanlık, savaş ve barış gibi zıtların döngüsel uyumu tarafından düzenlenen sonsuz bir akım içerisinde yer alır. Herakleitos’a atfedilemezse de Antikçağ’dan beri Herakleitos’un düşüncelerinin geleneksel yorumunun temelini teşkil eden *Pantha rei* (her şey akar) ilkesinin en iyi bilinen imgeleri akan nehir ile yanan ateştir (Eco, 2020, s. 78).

Sonuç olarak Herakleitos, kendi sisteminin zıtlıkları bir araya getirme eğilimine uygun olarak anlaşmazlıkla uyumu yakın bir biçimde birleştirir. Ona göre savaş ve barış yalnızca ateşin farklı görünümleridir. Geriye şeylerin ateşten nasıl meydana geldikleri ve hangi düzen içinde çıktıklarını bilmek kalır. Öncelikle ateş suya, su toprağa dönüşür, sonrasında toprak yeniden suya, su ise yeniden ateşe dönüşür. Her şey ateşten çıkar ve bir gün ona geri döner. Gözlemlediğimiz her şey ateşten çıkmaktadır ve bir gün ona dönmeyi arzulamaktadır. Bir gün evren tamamen ateşler içinde kalacak, bu ateşten tekrar yeni bir evren çıkacak ve bu sonsuza kadar devam edecektir.

2. Logos Olarak Ruh

Herakleitos'a göre, ateş, hiç durmayan bir canlılıkla kendisini harekete geçiren, aynı zamanda sürekli değişen ve geriye dönük bir çaba içinde yeniden kendini bulan şeydir, *logos*un kendisidir. Ona göre *logos*'un maddi ya da cismani yönü *ateş*, ateşin ruhani ya da düşünsel yönü ise *logos*'tur. Evrendeki bütün değişim, bir ölçüye, bir yasaya yani *logosa* göre gerçekleşir. "Ebedi ateş, bir kurala göre yanar ve bir kurala göre söner" (Herakleitos, 2005, fr. 30).

Burada Herakleitos'un şu fragmanına kulak vermek doğru olacaktır: "Beni değil, logosu işiterek her şeyin bir olduğunu kabul etmek bilgeliktir" (Herakleitos, 2005, fr. 50). Ona göre her şey *logos*'a göre meydana gelmiştir. Ancak bu hakikati, kendisi dışındaki insanlar, tıpkı uyurken unuttukları gibi unutmaktadırlar (Herakleitos, 2005, fr. 1). Herakleitos bu fragmanlarda adeta şunu söylemektedir: Ders, günlük yaşamımızda ve konuşmamızda mevcuttur ve koşturan biri onu okuyabilir; ama insanlar ruhani ve düşünsel bir uykuya dalmışlardır. "Tıpkı uyurken unuttukları gibi, uyanırken ne yaptıklarını bilmemektedirler." Başka bir fragmanda da şikâyet ettiği gibi "çoğunluk karşılaştığı şeyleri anlamaz, öğrendiğinde kavrayamaz" (Herakleitos, 2005, fr. 17).

Peki, Herakleitos'un burada ve başka yerlerde söz ettiği Logos nedir? Logos gündelik Yunanca'da yazılı ve sözlü iletişimde kullanılan bir terimdir,³ ama Herakleitos'tan sonra hemen her Yunan filozofu ona bir ya da birden fazla anlam yüklemiştir. Herakleitos'un yüklediği anlamlara baktığımızda ilk olarak ona göre *logos*, sürekli değişen ve yeniden kendini bulan bir şey olarak sonsuzdur ve ezeli-ebedidir. İkinci olarak her şey *logos* aracılığıyla gerçekleşir: Yani hem maddi hem de ruhani dünyadaki her şey. Otoritesi insan faaliyetleri alanıyla sınırlı değildir, aynı zamanda kozmik bir ilkedir, "ortak" veya "evrensel". Üçüncü olarak insanın görevi bu evrensel *logos*'a itaat etmektir ve böylelikle kendini doğanın geri kalanıyla uyumlu hale getirmektir (Adam, 2019, s. 233).⁴ Bunun yanında fragmanlarında

³ Herakleitos'tan önce ve onun zamanındaki *logos* sözcüğünün yaygın kullanımlarından birkaçı şunlardır: (1) Söylenen ya da yazılan herhangi bir şey (2) değer, saygınlık, şan ve ün (3) düşünme, tartma, (4) neden, sebep ya da argüman (5) boş laf, bahanenin karşıtı olarak gerçek söz (6) Ölçü, tam ya da doğru ölçü (7) Uygunluk, ilişki, orantı (8) genel ilke ya da kural (9) Akıl yetisi (10) tanım ya da formül Bkz. (Guthrie, 2011, ss. 427-431).

⁴ Herakleitos'la birlikte ortaya çıkan *logos* kavramının felsefede taşıdığı farklı anlamlar şöyle sıralanabilir: (1) ilişki, oran, karşılıklılık, (2) a- açıklama, bir kuram ya

logosun “oran”, “saygınlık”, “söylenti”, “bildiri” ve “söz” anlamlarında kullanıldığı da görülmektedir (Herakleitos, 2005, fr. 31, 39, 87, 108).

Herakleitos’un doğa gözlemlerinden yola çıkarak kullandığı *logos* kozmik ateşle sembolize edilen ve kozmosun yekpare bir yasaya tabi olduğunu ifade eden ilahi bir ilkedir (Zeller, 2001, ss. 69-70). Logosu ilahi akılla, evrendeki rasyonel yasayla, doğa yasasıyla özdeşleştirerek Herakleitos, panteist bir tavır sergiler. Nussbaum’a göre Herakleitos, logosu aynı zamanda bütün şeylerde içkin olan ve “dille ifade edilen” kozmik kelim ve kanun olarak tanımlar (Nussbaum, 1972, s. 13). Kozmik kelim dünyevi kelimden ayıran şey, bütün olayların hâkimi ve evrensel yasa koyucu logos’tan vahiyle sadır olan kutsal bir söz olmasıdır. Logos, Herakleitos’tan sonra nefesle de ilişkilendirilince sadece ilahi kelim ve yasa anlamında değil, aynı zamanda *psykhe*’yi de kapsayarak Evrensel Ruh’u ifade etmeye başlamıştır. Dolayısıyla Herakleitos’un Yunan hukuk ve devlet yönetiminde baskın olan akla dayalı yasa anlayışını kozmosa uygulayarak belli bir kanun dahilinde hareket eden bir kozmos anlayışının temelini attığı söylenebilir (Çınar, 2022, s. 221). Böylece o evrensel düzenin kaos gibi bir belirsizlikten doğduğu anlayışını reddetmiş ve evrensel ruhu kozmik bir yasa çerçevesinden devinen bir varlık olarak tanımlamıştır (Jaeger, 2011, s. 162).

Peki, Herakleitos’un Logos’u hangi kozmik yasayı içeriyordu? Herakleitos, Homeros döneminin bilinçsiz ruhu (*psykhe*) yerine Logos’u koyarak onu Evrensel Akıl’la (*Nous*) özdeşleştirmiş (Nussbaum, 1972, s. 5) ve ona mistik bir yön eklemiştir. Böylece Kozmik Psykhe’ye dönüşen Logos,

da argümanın ortaya konması (Platon, 2013, 62d). “loji” ile biten bütün sözcükler bu anlamdan türer. Örneğin “teoloji” *theos*’un, “tanrı”nın bir açıklamasını, logosunu sunar, “antropoloji” *anthropos*’un “insan”ın bir açıklamasını, logosunu sunar vb. b- yasa, davranış kural c- sav, varsayım (Platon, 2014, 344b). d- neden, temel (Platon, 2012, 265c). e- tanımdan daha geniş formül, ancak çoğu kez, nedeni ortaya koyan terim, yani kıyastaki orta terim (Platon, 2019, 497c). f- özsel tanım (Aristoteles, 1996, 1006b 5; Platon, 2017, 245e). g- dünyanın oluş sürecinde sergilenen yasa (Platon, 2019, 500c). (3) a- ruhun kendi kendine içsel tartışması (Aristoteles, 2005 76b 25; Platon, 2022, 189e; Platon, 2012, 263e). b- düşünme, akıl yürütme, refleksiyon (Platon, 2019, 529d; Platon, 2016, 135e; Aristoteles, 2015, 1149a 35). (Aristoteles, 2015, 1149a 35; Platon, 2016, 135e; Platon, 2019, 529d). c- duysal olarak algılamanın karşısında yer alan anlıksal kavrayış (Platon, 2019, 607b). d- bilimsel bilgi ve doğru düşünme (Platon, 2013, 73a). e- yeti olarak akıl (Aristoteles, 2015, 1102b 26; Platon, 2015, 70a).

kozmostaki zıtların birlikteliğini oluşturan dört elementin sürekli devinmesinden oluşan bir “akış” ve “süreç”i ifade etmeye başlamıştır.

Ateş ya da logos, dünyayı yaratırken kendini unsurlarda kaybeder; “aşağı yoldan”⁵ inerken, suya ve toprağa dönüştüğünde “ölüme” maruz kalır. Unsurların hareket eden ve kendi kendini tazeleyen ateşe ilişkin mesafeleleriyle belirlenen bir hiyerarşisi vardır. Fakat dünyadaki fenomenlerin çokluğunda tanrı benzeri ateşli doğasını koruyan şey *psykhē*'dir.

Herakleitos'a göre kozmos, “belli ölçülere göre yanan, belli ölçülere göre sönen ezeli-ebedi bir ateştir” (Herakleitos, 2005, fr. 30) ve o yalnızca var değildir, aynı zamanda ebediyen canlıdır. Bu fragman kendi içinde bir çelişki içeriyor görünmektedir. Çünkü ateş söndüğünde artık var olmamalıdır ve eğer artık var olamıyorsa, her zaman var olduğunu söyleyemeyiz. Fakat Herakleitos ateşin söndüğünü söylerken onun yalnızca başka bir şeye dönüştüğünü kasteder. Başka bir ifadeyle Herakleitos, her şeyin ateş olduğunu, çünkü Ateş'in her şeye dönüştüğünü öne sürer (Herakleitos, 2005, fr. 90).

Herakleitos'ta her şeyin ateş olduğu düşüncesi, ateşin yaşam ilkesi *psykhē*yle özdeş olduğunu gösterir. Ona göre yaşam her şeye aittir; fakat yaşam olmaktır, değişmektir, durmadan farklı bir şey olmaktır. Görünen her şey, görüldüğü anda, kendinden kendisinin zıddını doğurur. Doğum, yaşam ve ölüm ve yeniden doğum, şimşek gibi tek bir yanma anında çarpışır (Rohde, 2020, s. 334).

Herakleitos'a göre her şey sürekli döngüsel bir değişim içindedir ve çok doğal olarak ruh da öğelerin bu karşılıklı dönüşümlerinden payını alır. “Ruhlar için ölüm su olmaktır. Suyun ölümü toprak olmaktır. Su topraktan meydana gelir, ruh da sudan” (Herakleitos, 2005, fr. 36). Herakleitos'ta temel tözler sürekli birbirlerine dönüşür ki evrenin yaşamı onların sürekli dönüşümlerine bağlıdır. Ona göre durağanlık, ölümün bir diğer adıdır; dünyanın bir karışım gibi sürekli karıştırılmazsa ayrışacağını söyler (Herakleitos, 2005, fr. 125). Ayrıca 36. fragmanda Herakleitos “ateş” sözcüğü yerine

⁵ Çıkan ve inen yol farklı madde formlarının ve onların karışımından meydana gelen şeylerin birbirine dönüşme yoludur. Kozmik açıdan bakıldığında aşağı giden yol (*kato*), ateşin sırasıyla hava, su ve toprağa dönüşmesidir. Yukarı giden yol (*ano*) ise toprağın suya ve havaya dönüşmesidir. Bu iki yolun birlikte ilerlemesi ise kozmik düzen içindeki oluş ve bozuluş süreçlerinin ortaya çıkmasına neden olur (Guthrie, 2011, s. 468).

“ruhlar” sözcüğünü kullanarak iki kavramın özdeşliğinin altını çizerek. Bir öge başka bir ögenin ölümüyle yaşadığına, deyim yerindeyse ötekini yuttuğuna göre, asıl doğaları sıcak ve kuru olsa bile ruhlar nemle yaşıyor olmalıdır (Guthrie, 2011, s. 441).

Herakleitos’ta ateş ve *psykhe* birbirinin yerine geçebildiği için *psykhe*, aynı zamanda ateştir. İnsanın *psykhesi* de ateştir; onu saran evrensel ateşli yaşam enerjisinin bir parçasıdır ve “soluma” yoluyla onun canlılığını korur. Dünya aklının bir parçasıdır ve ona katılmak suretiyle akıllıdır. Tanrı insanlarda yaşar. Evrensel bilgeliğin bir parçası insanın ruhunda yaşar; “daha kuru”, daha ateşli, evrensel Ateşe daha yakın ve daha az canlı unsurlardan daha uzak oldukça, daha bilge olacaktır (Capelle, 1994, s. 135). Kendisini evrensel bilgelikten ayırırsa insan hiçliğe dönecektir; eylemde ve ahlaki davranışlarda olduğu gibi düşünmede de görevi onu “besleyen” ve dünyanın zihin ve yasası olan bir yaşam özüne kendini teslim etmektir (Rohde, 2020, s. 334).

Ruhun ateşle, ateşin de logosla özdeşliği, onun yaşam ve ölüme dair görüşlerinde de karşımıza çıkar. Yaşam ruhun kuruluşu ve sıcaklığı ile anlatılırken ölüm, ateşe karşıt olarak yaş olmayla ifade edilir. Bilgelik de yine metaforik bir ifadeyle ruh açısından yaş bir hayata karşıt olarak ruhtaki ateşin harlanmasıdır. Poyraz, Mevlana’ya ait olduğu söylenen “hamdım, piştım, yandım” ifadesinin de bu bağlamda okunabileceğini söyler (Poyraz, 2015, s. 63). Ruhun erdemi onun kuruluşudur. Sarhoşluk ruhta nemlilik meydana getirdiği için ölüm gibidir ve sarhoş bir ruh bilgeliğe ve hayata karşıdır. “Parlak ve kuru olan ruh en iyi ve en bilgedir” (Herakleitos, 2005, fr. 118). Herakleitos’ta ruh evreni oluşturan ilkeyle, yani ateşle aynı yapıda olduğu için su onun karşıtıdır. Ona göre kuru ve ıslak ile su ve ateş ruh için karşıt kuvvetlerdir. Burada aynı zamanda *makrokozmos* ile *mikrokozmos* arasındaki ilişki görülmektedir. Eğer *makrokozmosun* birbiriyle çatışan kuvvetlerden oluştuğu düşünülürse, aynı şeyin ruh için de geçerli olması gerekir (Hussey, 1999, ss. 101-102). Bu sebeple “nemli bir ruh” içkiden dolayı güçsüz düşmüş bir ruhtur. Buna karşılık kuruluşun ateşin ayrılmaz bir özelliği olmasından dolayı “kuru bir ruh” en iyisidir (Evren, 2023, s. 33).

Ruhu evrensel ateşin bir parçası olarak gören Herakleitos, sürekli olarak değişmesi sürecinde beden tarafından kapsandığı ve bedensellikle iç içe geçtiğini söyler. Burada artık “beden” ve “ruh” arasında teologların bakış

açısıyla görüldüğü gibi katı ve dolaysız bir tezat yoktur. Beden, su ve toprak unsurlarının kendileri, diğer tüm şeylere dönüşen ve her şeyin de ona dönüştüğü ateşten doğmuştur ve sürekli olarak doğmaktadır. Yani bedeni yaratan “ruhun” kendisi yaratıcı ateştir. Ruh yani ateş, durmadan kendisini alt unsurlara dönüştürür; aralarında tezat yoktur, sürekli bir geçiş akışı vardır.

Herakleitos'a göre bedenle sınırlanmış olmasına rağmen “ruh” sürekli değişimden etkilenir. Bu açıdan diğer her şey gibidir. Dünyadaki hiçbir şey bir an için bile onu oluşturan parçaları değişmeden koruyamaz; sürekli hareket ve varlığının değişimi yaşamını oluşturur. Güneşin kendisi, en büyük ateş kütlesi, her gün başka bir güneşe dönüşür (Herakleitos, 2005, fr. 6). Aynı şekilde ruh, bedenden ayrı ve kendi başına var olan bir töz olsa da asla kendi gibi kalmayan tözdür. Ruhun, ruhani kişiliğin, kendisiyle kalıcı aynılığı söz konusu olamaz. Kesintisiz yukarı ve aşağı akış sürecinde kendisini tek bir kişi olarak koruyor görünen şey, aslında sırasıyla biri bir diğerinin yerini alan bir dizi ruh ve kişiliktir (Rohde, 2020, s. 335).

Böylece yaşarken bile ruh daima tekrar yaşama dönmek, ayrılan ruh-yaşam yenisiyle tamamlanmak ya da yerine yenisi konmak suretiyle sürekli ölür. Tüm yaşamın kaynağından, dünyanın yaşayan ve evrensel ateşinden ayrılmak onun için ölüm olacaktır. Ruh, ona yaşam veren “ortak dünyayla” temasını geçici olarak yitirebilir. Bu kendi dünyasında onu saran uyku ve rüyada olur ve bu zaten onun için kısmi bir ölümdür. Bazen de ruh kendisini taze ateşle her zaman telafi edilmeyen bir nemliliğe dönüştürme eğilimindedir. Sarhoşun nemli bir ruhu vardır. Sonunda insan ruhunun, maddesinin sürekli değişimi esnasında kaybettiği yaşam ateşini artık gideremeyeceği bir an gelir. Bunun ardından ölür. Ölüm, silsilesi insan ruhunu oluşturan canlı ateşler toplamının sonuncusunu yakalar (Rohde, 2020, s. 335).

Fakat Herakleitos'un dünyasında mutlak anlamda ölüm diye bir şey yoktur. “Ölüm” onun için sadece bir durumun diğerine dönüştüğü bir noktadır; biri için ölüm içeren ancak aynı anda bir başkası için doğum ve yaşam getiren görece bir yok-olmadır. Ölüm yaşam kadar, onun için olumlu bir şeydir. “Ateş, toprağın ölümünü yaşar ve hava ateşin ölümünü; su havanın ölümünü yaşar ve toprak suyun ölümünü” (Herakleitos, 2005, fr. 25). Her şeyde olan Bir hem ölü hem de canlı, hem ölümsüz hem de ölümlüdür; sürekli bir “ölüm ve oluş” onu çalkalar. Öyleyse, insanın ölümü bir olumlu

durumdan çıkış ve yine olumlu bir durum olan bir diğerine giriş olmalıdır. Ölüm insan için “ruh” artık içinde olmadığına gerçekleşir. Sonra sadece beden kalır; yalnız ve tek başına gübreden daha iyi değildir. Fakat ruha ne olur? Değişmiş olmalıdır; ateşti ama şimdi “aşağı yoldan” iner ve su olur.

Burada oluşumun döngüselliklerinin ne anlama geldiği anlaşılabilir: döngüde ateş buhara, sonra suya, sonra toprağa, sonra aynı aşamalar tersine izlenerek yeniden ateşe dönüşür ve ruh da uyku ve ölümden koşut bir dönüşümler dizisi izler. Değişim yasasına ilişkin bir başka önemli olan *fr.* 31’in bir kısmı bu noktada işe yarayabilir: “Ateş, önce denize dönüşür; denizin yarısı toprağa, yarısı yakıcı buhara.” Deniz asla salt su değildir, zaten su diye bir şey de yoktur, çünkü bu durağanlığı gündeme getirir. Su inen ve çıkan yolda geçici bir aşamadır ve denizin yarı toprak ve yarı yakıcı bir töz olduğunu söylemekle Herakleitos, denizin aynı anda yukarı ve aşağı dönüştüğünü söyler gibi görünür (Guthrie, 2011, s. 471).

Bunun ışığında *fr.* 62’de Herakleitos bu sürekli dönüşüme yani fiziksel cisimler ve ruhun tek bir süreçteki dönüşümüne gönderme yapmaktadır. “Ölümsüzler ölümlü, ölümlüler ölümsüz. Biri diğerinin ölümünü yaşar, diğeri de ötekinin yaşamını ölür” (Herakleitos, 2005, *fr.* 62). Burada ölümsüz ölümlüler kısmen Tanrısal olan ya da tamamıyla Tanrısal olabilecek insanlardır, “ölümlü ölümsüzler” ise bir Tanrı olmasına karşın Titanlarca öldürülen Dionysos’a gönderme yapar (Guthrie, 2011, s. 485). Bu fragmanın gerisinde bütün bir Pythagorasçı ve Orpheusçu ruh öğretisi yatar: Ölümsüz ruh için bu dünyevi yaşam bir tür ölümdür ve beden bir mezardır, çünkü ruh tam anlamıyla ancak bedensizken yaşar. Burada kullanılan dil özellikle de Yunanca’da ölümsüz ve Tanrı sözcüklerinin eşdeğer olduğu hesaba katılınca elbette etkileyicidir (Guthrie, 2011, s. 472).

Bu noktadan sonra artık Herakleitos’un insan ruhunun doğası ve yazgısıyla ilgili görüşlerini ele alabiliriz. Herakleitos ruhun ölümsüzlüğüne ve ölüm sonrası ödüllerle cezalara inanıyor muydu? Yoksa bu tür fikirler akış sürecine ters düştüğü için bir yana mı bırakılmalıdır? Peki, sürekli öteki öğelere dönüştüğü ve ölümden su haline geldiğini ifade eden Herakleitos’ta, ruhun, Pythagorasçıların öğrettiği gibi birçok yaşam boyunca özdeşliğini koruması sorunu bir yana, ölümden sonra kimliğini koruması için gereken kalıcılığa sahip olması mümkün müdür?

Bu soruların cevabı kesin değildir ve düşünürler tarafından taban tabana zıt yanıtlar verilmiştir. Çünkü Herakleitos'un eskatolojik fragmanları karanlıktır ve sonsuz çeşitlilikte yorumlanmıştır. Örneğin *fr.* 26'da "Geceleyin gözün ışığı söndüğünde insan bir kandil yakar kendine" şeklinde ruhun ölüm sonrası bir hayatının olmadığı şeklinde konuşurken; bazı fragmanlarında ruhun ölümden sonra hala var olduğunu ima eder ve bunların çoğunun ilk başta Orpheusçuluk⁶ ile bir bağı vardır. Herakleitos'ta az çok Orpheusçu unsurlar bulunduğu düşüncesini bir parça destekleyen şey, onun geleneksel törenlere ilişkin geliştirdiği başka bir eleştiride bulunur: "Cesetleri gübre gibi atmalı" (Herakleitos, 2005, *fr.* 96). Burada Herakleitos'un cenaze törenlerindeki uygulamaları reddedip bedeni aşağıladığı ve ruhun ölümsüzlüğüne inandığı düşünülebilir.

Yukarıda zikrettiğimiz 62. fragman ve ayrıca "aynı şeydir yaşayan ve ölen, uyanık ve uyuyan, genç ve yaşlı. Çünkü sonrakiler öncekilerle, öncekiler sonrakilerle yer değiştirir" (Herakleitos, 2005, *fr.* 88) şeklindeki fragman kesinlik arz etmese de her şey hesaba katılınca Herakleitos'taki ölümsüzlük ve yeniden doğum öğretisini desteklemektedir.

Herakleitos'un ruhların Hades'te koku duyusunu koruduğu hakkındaki ilginç açıklama da muhtemelen yine Orpheusçu kaynaktan gelir (Herakleitos, 2005, *fr.* 98). Ruhların Hades'te koku almasının sebebi artık bedende hapis olmamalarıdır. Bedenden arınmış ruhların hazların tadını çıkarması beklenebilir.

Herakleitos'taki kozmik "yukarı ve aşağı yola" yakalanmış ruhlar, Orpheusçu doğuş ve yeniden doğuşun "usandırıcı çarkına" kapılmış ruhlarla aynı durumdadır. Orpheusçularda dinsel törenler ve doğru yaşam tarzıyla kendini tamamiyle arındıran bir ruhun bu çarktan kurtulabileceğini ve

⁶ Orpheusçuluk, hiçbir şekilde kan bağı olmayan gönüllülük ve gizli ahitleşmeye dayalı inisiyetik bir tarikattır. Dini-felsefi anlamda Yunanlıların ruh anlayışını en çok etkileyen Orfizim'dir. Orfizmin en büyük özelliği, Yunan dininde olmayan insanın tanrılaşabileceği inancını ilke edinmesidir. Orpeusçular Antik Yunan dininde olmayan bir ruh-beden düalizmini benimsemiş maddenin ötekileştirilmesi, ruhun yükselerek tanrılaşması ve dünyevi yaşantıya göre ruhun diğer bedenlenmelerindeki durumun iyi veya kötü olacağı şeklindeki tenasüh fikrini benimsemişlerdir. Orpheusçular için dünya hayatı, ruhun "beden" içinde yaşamaya mahkum edildiği bir "hapishane", her yeni yaşam ise cezadır. İnsanı bekleyen gerçek varoluş ise maddi varlığın sınırlarından kurtularak tanrısallığa kavuşma, yani bireysel ruhun kaynağı olan Evrensel Ruh'ta yok olmadır (Çınar, 2021, ss. 683-685).

Tanrısal olanla kalıcı bir biçimde birleşebileceğini öğrettikleri gibi Herakleitos'un da bunu savunduğunu tahmin edebiliriz. Eğer bir ruh kaynağı olan ateşli Logosla temas kurarak kendini besleme fırsatlarını teperek budalaca ve “yaş” bir yaşam sürerse, suyun yoluna girer ve kozmik akışa kapılıp sürüklenir. Öte yandan bilge ruh kendisini kuru tutar, Tanrılar doğru tarzda tapınarak içindeki ateşli öğeyi besler, Logos'u dinlerse, bilgeliğin bir olduğu ve bütün karşıtlıkların daha yüksek bir birliğin bünyesinde bulunduğu hakikatini kavrar. Böylesi bir ruhun beden öldükten sonra saf ateşe dönüşerek logos ile bir olması ve kozmik oluşum döngüsünden kurtulması mümkündür ve bu görüş erken Yunan düşüncesine uygundur (Guthrie, 2011, s. 488). Yukarıda Herakleitos'a dair fragmanlardan hareketle serimlediğimiz, tekerrür eden yaşam ve ölüm döngüsü, her şeyin ateşten doğuşu ile bunların tekrar ateşte ayrışması arasında gidip gelen dünyanın yaşam tarihçesinde belli bir benzerlik bulunabilir belki. Lakin Herakleitos'un yaşamın içinde bile bireyin kalıcılığını neredeyse inkâr ettiğini dikkate aldığımızda, onda bireysel ölümsüzlük öğretisi için bir yer yoktur.

Sonuç

İyonya filozoflarının sonuncusu Herakleitos'un, karanlık ve anlaşılmasız bir tarzda kaleme aldığı eserlerine rağmen, doğanın düzeni ve insanın bu düzen içindeki yeri üzerine düşünceleri hala derin anlamlara sahiptir ve onun öngörülerinin birçoğu sadece Antik Yunan düşüncesi uzmanları için değil, çağdaş okuyucular için de aydınlatıcı olmaya devam etmektedir.

Bu çalışmada, Herakleitos'un felsefesi, ruha dair görüşleri bağlamında analiz edilmeye çalışılmıştır. Ruh ile ilgili görüşleri incelendiğinde, ateşi evrenin ana maddesi ve bütün var olanları harekete geçiren bir “yaşam ilkesi” olarak kabul ettiği görülür. Miletli filozoflar için maddenin kendisi açık bir şekilde canlı ve hareket halindedir. Herakleitos için ise canlılık düşüncesi ve insanda görünen şekli, seleflerinin hepsinden daha önemlidir. Ona göre hareket etmeyi bırakması düşünülemeyen temel unsur ateştir. Miletli filozoflar su ve hava gibi iki karşıt arasındaki bir ara öğeyi arkhe olarak seçerken Herakleitos karşıt, aşırı bir uç olarak ateşi seçmiştir.

Herakleitos'a göre kozmos ateşten oluşmuştur ve o yalnızca var değildir, aynı zamanda ebediyen canlıdır. Bu da ateşin yaşam ilkesi *psykhe*yle özdeş olduğunu gösterir. Yine ateş, hiç durmayan bir canlılıkla evrendeki değişimin bir ölçüye, bir yasaya yani logos'a göre gerçekleşmesini sağlar. Bu

da logosun da ateş ile özdeşliğini gösterir. Ruhun ateşle, ateşin de logosla özdeşliği, onun yaşam ve ölüme dair görüşlerinde de karşımıza çıkar. Yaşam ruhun kuruluşu ve sıcaklığı ile anlatılırken ölüm, ateşe karşıt olarak yaş olmayla ifade edilir. Herakleitos, kuru olan ruhun en bilge ve en mükemmel ruh olduğunu belirtir. Thales'in suyu, Anaksimenes'in havayı ruhla özdeşleştirip yaş olanın ruhsal olanı ifade ettiğini düşünmesine karşın Herakleitos ruhu ateşle özdeş kılıp kuru olan ruhu en bilge ve en mükemmel ruh olarak görmektedir. Herakleitos, ruh-beden ilişkisi bağlamında da monist bir yaklaşım sergiler. Ona göre ruh ile beden arasında nitelik bakımından bir farklılık yoktur. Çünkü hem ruh hem de beden her şeyin kendisine dönüştüğü ateşten doğmuştur.

Sonuç olarak Herakleitos'ta ruh, ateş ve logos özdeştir. Ruh, logos olarak görüldüğünde, her şeyi yönlendiren ve her yerde bulunan bilgeliktir; fiziksel veya maddi yönüyle ele alındığında, yani Ateş olarak görüldüğünde kozmosu ve var olan her şeyi yaratan tözdür.

Kaynaklar

- Adam, J. (2019). *Antik Yunan'ın din öğretmenleri* (Ö. Orhan, Çev.). Pinhan Yayıncılık.
- Adamson, P. (2020). *Kesintisiz felsefe tarihi 1, klasik felsefe* (Cilt 1) (A. F. Yıldırım, Çev.). Alfa Yayınları.
- Aristoteles. (1996). *Metafizik* (A. Arslan, Çev.). Sosyal Yayınları.
- Aristoteles. (2005). *İkinci Çözümlemeler* (A. Houshiary, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Aristoteles. (2014). *Nikomakhos'a Etik* (S. Babür, Çev.; 6. Baskı). BilgeSu Yayıncılık.
- Aristoteles. (2019). *Ruh Üzerine* (Ö. Aygün & Y. G. Sev, Çev.; 2. Baskı). Pinhan Yayıncılık.
- Burnet, J. (1920). *Early Greek philosophy* (3. Baskı). A&C Black.
- Capelle, W. (1994). *Sokrates'ten önce felsefe* (Cilt 1) (O. Özügül, Çev.). Karbalcı Yayınları.

- Cottingham, J. (2020). *In Search of the Soul*. Princeton University Press.
- Çınar, A. (2021). Pythagorasçı Felsefede Tekliğin İlkesi Olarak Külli Ruh: *Monad. Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 25(2), 679-694.
- Çınar, A. (2022). *Antik dünyada kutsal ruh'un öncüsü olarak külli ruh*. İnsan Yayınları.
- Dürüşken, Ç. (2014). *Antikçağ felsefesi, Homeros'tan Augustinus'a bir düşünce serüveni*. Alfa Yayınları.
- Eco, U. (2020). *Felsefe tarihi 1, antik Yunan* (L. T. Basmacı, Çev.). Alfa Yayınları.
- Evren, Ş. (2023). Sokrates-öncesi Yunan düşüncesinde psykhe kavramı. *Ruhun felsefesi* içinde (ss. 25-46). Ketebe Yayınları.
- Guthrie, W. K. C. (2011). *Yunan felsefe tarihi, Sokrates öncesi ilk filozoflar ve Pythagorasçılar* (Cilt 1). (E. Akça, Çev.). Kabalcı Yayınları.
- Hegel, G. W. F. (2018). *Felsefe tarihi, Thales'ten Platon'a Grek felsefesi* (Cilt 1) (D. B. Kılınç, Çev.). Notabene Yayıncılık.
- Herakleitos. (2005). *Fragmanlar* (C. Çakmak, Çev.). Kabalcı Yayınları.
- Hussey, E. (1999). Heraclitus. A. A. Long (Ed.), *The Cambridge companion to early Greek philosophy* içinde (ss. 88-112). Cambridge University Press.
- Jaeger, W. (2011). *İlk Yunan filozoflarında tanrı düşüncesi* (G. Ayas, Çev.). İthaki Yayınları.
- Kenny, A. (2017). *Batı felsefesinin yeni tarihi 1, Antik felsefe* (S. Uslu, Çev.). Küre Yayınları.
- Laertios, D. (2021). *Ünlü filozofların yaşamları ve öğretileri* (C. Şentuna, Çev.; 10. Baskı). Yapı Kredi Yayınları.
- Nussbaum, M. C. (1972). ΨΥΧΗ in Heraclitus, I. *Phronesis*, 17(1), 1-16.
- Özcangiller, İ. B. (2023). Giriş. İ. B. Özcangiller (Ed.), *Ruhun felsefesi* içinde (ss. 7-24). Ketebe Yayınları.
- Platon. (2012). *Sofist* (F. Akderin, Çev.). Say Yayınları.
- Platon. (2013). *Phaidon* (F. Akderin, Çev.). Say Yayınları.
- Platon. (2014). *Protagoras* (F. Akderin, Çev.). Say Yayınları.
- Platon. (2015). *Timaios* (F. Akderin, Çev.). Say Yayınları.
- Platon. (2016). *Parmenides* (F. Akderin, Çev.). Say Yayınları.
- Platon. (2017). *Phaidros* (F. Akderin, Çev.). Say Yayınları.

- Platon. (2019). *Devlet* (S. Eyüboğlu ve M. A. Cımcöz, Çev.; 38. Baskı). İş Bankası Kültür Yayınları.
- Platon. (2022). *Theaitetos* (F. Akderin, Çev.; 3. Baskı). Say Yayınları.
- Poyraz, H. (2015). *Ahlak felsefesi yazıları*. Dergâh Yayınları.
- Rifat, S. (1998). *Herakleitos, bir kapalı söz ustasıyla buluşma denemesi*. Yapı Kredi Yayınları.
- Rohde, E. (2020). *Psyche, Yunanlılarda ruhlar kültü ve ölümsüzlük inancı* (Ö. Orhan, Çev.). Pinhan Yayıncılık.
- Usta, N. B., & Altuner, İ. (2020). Herakleitos Felsefesinin Temel Kavramları. *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23, 87-106.
- Von Aster, E. (2005). *İlkçağ ve ortaçağ felsefesi tarihi* (V. Okur, Çev.). İm Yayınları.
- Yıldız, E., & Şar, G. (2016). *Herakleitos'un oyunu, Herakleitos fragmanlarına yorumlar*. Dergâh Yayınları.
- Zeller, E. (2001). *Grek felsefesi tarihi* (A. Aydoğan, Çev.). İz Yayıncılık.

Öz: Ruh (psyche), uzun ve problematik bir tarihe sahiptir. Şaşırtıcı bir şekilde hala canlı bir güce sahiptir ve günümüzde de yankılanmaya devam etmektedir. Ruh, teologların, filozofların ya da psikologların özel ilgi alanı olmak şöyle dursun, insan olmanın ne olduğu konusundaki düşüncelerimizin merkezinde durmayı talep eden bir kavramdır. Ahlak felsefesinden din felsefesine, zihin felsefesinden felsefi psikolojiye kadar felsefenin birçok disiplininin konusudur ruh. Yine pek çok kültür tüm canlılardaki yaşam ya da hareket ilkesini ruh kavramıyla açıklamaya çalışmış, ruha dair çeşitli görüşler ortaya koymuşlardır. Bunlardan biri de bu çalışmada ele alacağımız Herakleitos'un ruh anlayışıdır. Herakleitos ruhun ateşle ve logosla özdeş olduğunu kabul eder. Ruhun ateşle ve logosla özdeşliği, onun yaşam ve ölüme dair görüşlerini de şekillendirir. O, yaşamı ruhun kuruluşu ve sıcaklığı ile anlatırken ölümü ateşe karşıt olan yaş olmayla ifade eder. Bilgelik de yine Herakleitos'a göre metaforik bir ifadeyle ruh açısından yaş bir hayata karşıt olarak ruhtaki ateşin harlanmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Herakleitos, logos, ateş, ruh, yaşam, ölüm.

